

М. Ю. ТАХТАУЛОВА, аспірантка кафедри політичної історії НТУ «ХПІ»

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТОПОНІМІЧНОГО ПРОСТОРУ ХАРКОВА

У статті аналізуються архівні та опубліковані джерела з історії становлення та розвитку топонімічного простору Харкова. Представлені джерела класифіковано та розділено на групи: загальнодержавні законодавчі акти, нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, карти та плани, списки вулиць, періодичні видання, джерела особового походження, художня література, спеціалізовані інтернет-ресурси.

Ключові слова: історичні джерела, топоніміка Харкова, урбанонім, геонім.

Вступ. Топонімічний простір сучасного Харкова є продуктом його історичного шляху, який зафіксовано у різноманітних джерелах. Прослідкувати генезу урбанімічного середовища міста, що є **метою** нашого дослідження, можливо лише спираючись на репрезентативну джерельну базу. Залучення широкого кола джерел дає змогу встановити семантику топонімів, визначити час появи назви та відповідної вулиці, її локацію, прослідкувати трансформаційні процеси урбанімічного середовища міста. Дослідження історичної еволюції топоніміки міста Харкова ґрунтується на комплексному вивченні законодавчо-правової документації центральних та місцевих органів влади, карт, планів та списків вулиць міста, архівних матеріалів, періодичних видань, мемуарної та художньої літератури, а також документів, які викладені в мережі Інтернет на сторінках спеціалізованих сайтів та соціальних мережах. Оскільки дослідження має, по-перше, регіональний характер, по-друге, питаннями формування топонімічної мапи опікувалося виключно місцеве самоврядування, цілковитий пріоритет мають документи Державного архіву Харківської області та Архівного відділу Харківської міської ради. У різних фондах цих архівів відображено процеси фундації та генези топоніміки міста Харкова.

Виклад основного матеріалу. Заявлена проблематика належною мірою забезпечена різноманітними джерелами, які було об'єднано у сім груп. У першій групі документальних матеріалів було виділено підгрупу законодавчих та нормативно-правових документів центральних органів влади. В основу існування будь-якої держави покладено певні правила, які в подальшому оформлюються у закони як головні регулятори соціально-правових відносин у соціумі. Тому висвітлення історичних процесів неможливе без залучення таких джерел. На початковому етапі топонімічне оформлення міських об'єктів мало стихійний та нерегульований характер. Жодних загальноімперських законодавчих актів з цього приводу нами не було виявлено. Формування топонімічного ландшафту міст було підпорядковане органам місцевого самоврядування.

На законодавчому рівні радянська влада дала чіткі вказівки з приводу номінації та перейменування топонімічних об'єктів лише у 1957 році. Указ Президії

Верховної Ради СРСР регламентував порядок присвоєння імен державних та суспільних діячів краям, областям, районам, а також містам, та іншим населеним пунктам, підприємствам, колгоспам, установам та організаціям. Важливо, що цим указом вперше у радянській юридичній практиці заборонялося називати об'єкти іменами осіб за їх життя [1, с. 579-581]. Президія ВР УРСР своїм указом від 26 лютого 1968 р. «Про порядок присвоєння імен державних і громадських діячів вулицям, площам та іншим частинам населених пунктів Української РСР» фактично продублювала попередній указ [2, с. 91]. Конституція УРСР 1978 р. визначила і закріпила компетенцію органів місцевого самоврядування [3]. Закон УРСР від 25 грудня 1979 р. «Про міську, районну в місті Раду народних депутатів Української РСР» статтею 20, пунктом 13 закріпив за Радою народних депутатів повноваження щодо найменування та перейменування проспектів, вулиць, провулків, площ, скверів, бульварів, парків, мостів та інших споруд, які є на території Ради та встановлення нумерації будинків [4, с. 45]. У відповідності до Указу Президії Верховної ради Української РСР від 12 березня 1981 р. «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР». найменування і перейменування урбанонімів і присвоєння їм імен державних і громадських діячів було передано у компетенцію виконавчих комітетів Рад народних депутатів [5].

У незалежній Україні створено необхідну законодавчо-нормативну базу для формування топонімічного ландшафту міського середовища та способи його фіксації. Дані аспекти регулюють Закони України «Про географічні назви», «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій», «Про засади державної мовної політики», «Про місцеве самоврядування», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» [6; 7; 8; 9; 10]. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовтня 2012 р. встановила порядок проведення громадських обговорень та оприлюднення їх результатів у питаннях пов'язаних з присвоєнням об'єктам права власності імен фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій [11].

До другої підгрупи нормативно-правових документальних джерел віднесено рішення та розпорядчі акти органів місцевого самоврядування, які зберігаються у Державному архіві Харківської області. Матеріали ф. 3 (Канцелярія харківського губернатора) відображають перші спроби упорядкування та фіксації урбанонімів, встановлення інформаційних табличок, нумерації будинків, благоустрою вулиць. Також документи цього фонду фіксують перший наявний список вулиць та перший поділ міста на частини [12, арк. 1-3]. В подальшому цей поділ взяли за основу адміністративно-територіального розмежування міста. Значні інформативні можливості мають документи ф. 44 (Харківська міська дума) та ф. 45 (Харківська міська управа). Матеріали ф. 44 висвітлюють процес формування та топонімічного оформлення нових вулиць навколо залізничного вокзалу, містять відомості про хід

благоустрою міста [13, арк. 1-100]. Детальніше окреслюють кроки щодо формування урбанімічного середовища Харкова матеріали ф. 45 (розпорядчий відділ). Документи вказаного фонду висвітлюють широке коло питань пов'язаних з упорядкуванням вулично-дорожньої мережі міста: благоустроєм, освітленням, замощенням, прокладанням нових та розширенням наявних вулиць, номінацією та перейменуванням урбанонімів.

Окремо слід зазначити про періодичні видання органів місцевого самоврядування. Серед них Журнали Харківської міської думи, Матеріали для історії Харківської міської думи та господарства Харкова за 25 років з 1871 по 1896 роки [14]. Особливий інтерес для дослідника становлять матеріали журналів Харківської міської думи. У журналах публікувалися рішення думи з приводу номінації та перейменування вулиць міста, прокладання, розширення, та благоустрій лінійної міської мережі тощо. Завдяки журналам засідань думи можна дізнатись не лише про рішення, які ними приймалися, а й про перебіг дискусії з питань доцільності зміни або збереження певних назв, прокладання чи розширення вулиць тощо. Звіти та доповіді міської управи дають характеристику основним джерелам номінації харківських вулиць, порядку встановлення нумерації будинкам, та, навіть, дизайну вуличних табличок.

У перші десятиліття радянської влади не існувало чітко визначено органу влади, який би опікувався проблемами упорядкування вулично-дорожньої мережі. З огляду на це, відомості про найменування та перейменування топонімів міста знайдено у документах різних установ, що зберігаються у Державному архіві Харківської області. Матеріали ф. р-203 (Харківський губернський виконавчий комітет Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів (губвиконком)) містять відомості про зміни міської межі Харкова у зв'язку зі зміною адміністративно-територіального устрою Харківської губернії, передачу окремих території до складу міста. Інформативні можливості ф. р-845 (Харківський окружний виконавчий комітет Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Харкова (окрвиконком)) дають змогу окреслити кордони Харкова станом на 1922 р. У матеріалах справ збереглися відомості з благоустрою міста, зокрема перелік вулиць, де планується здійснити зелені насадження [15, арк. 28]. Значний масив інформації для дослідження генези харківського міського топонімічного середовища містять матеріали ф. р-408 (Виконавчий комітет Харківської міської ради народних депутатів). У документальному масиві фонду збереглися численні рішення виконкому Харківської міської ради щодо найменувань та перейменувань вулиць протягом 1921-1972 років, а також відомості з питань благоустрою, звіти, плани роботи, протоколи та стенограми засідань тощо. Фонди р-181, р-182, р-183 висвітлюють роботу відповідно Івано-Лисогірського, Основяно-Холодногірського та Петинсько-Журавлівського виконавчих комітетів рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів м. Харкова протягом 1919-1921 років. Серед документів фонду збереглися списки вулиць міста за окремими районами, що дає змогу прослідкувати тенденцію щодо перейменування урбанонімів у перші роки існування радянської влади. Фонди р-3858 та р-3770 (Виконавчий комітет

Харківської обласної ради депутатів трудящих (облвиконком) та Планова комісія виконавчого комітету Харківської міської ради депутатів трудящих м. Харкова) мають обмежені інформативні можливості, проте містять важливі відомості щодо встановлення меж адміністративних районів міста [16, арк. 2; 17, арк. 109].

Досліднику топоніміки Харкова слід також звернути увагу на фонди партійних установ, оскільки не тільки радянські органи місцевого самоврядування, а й партійні осередки, формували топонімічний ландшафт Харкова. У матеріалах фондів П-2 (Харківській обласний комітет Компартії України, м. Харків), П-15 (Петинско-Журавлевський комітет Компартії України, м. Харків), П-27 (Залізничний районний комітет Компартії України, м. Харків), містяться окремі постанови про найменування чи перейменування вулиць.

Для дослідження трансформації урбанімічного середовища Харкова у 1941-1943 роках слід звернутися до документів ф. р-2982, фондоутворювачем якого була Харківська міська управа – орган місцевого самоврядування підпорядкований німецькій окупаційній владі. Зокрема матеріали вказаного фонду містять відомості про перейменування топонімів міста у 1942 р. та списки вулиць, з попередніми та новими назвами [18, арк. 17-22].

Починаючи з 1972 р. масив документів, що відображає діяльність Харківської міської ради та її виконавчого комітету, зберігається в Архівному відділі Харківської міської ради. У матеріалах ф. 1 (Харківська міська рада) містяться відомості про найменування та перейменування харківських вулиць протягом 1972-2006 років. З 1991 р. рішення Харківської міської ради дублюються на офіційній сторінці в мережі Інтернет. Однак, до 2002 р. перелік рішень з приводу формування міського урбанімічного простору є неповним, тому доцільно звертатися саме до паперових архівних матеріалів.

Друга група джерел складається зі списків вулиць. Такі списки друкувалися у Харківських календарях за різні роки, а також у різноманітних путівниках. Зауважимо, що списки вулиць у путівниках зазвичай були неповними та обмежувалися центральною частиною міста та туристично привабливими районами. Цей факт ускладнює можливість встановлення точної кількості вулиць міста. Окрім опублікованих списків урбанонімів, документальний масив ф. 51 Державного архіву Харківської області (Харківський губернський статистичний комітет) також дає можливість ознайомитися зі списками вулиць. Серед них список вулиць разом з поліцейськими дільницями за 1896 р. [19, арк. 166-170]. Матеріали фонду зберегли відомості про жителів міста разом з їхніми адресами, що в окремих випадках давало змогу встановити походження тієї чи іншої назви. Цінні відомості про хід підготовки до видання Харківських календарів, де також друкувався перелік вулиць міста та інформація про жителів Харкова, зафіксовані у документах цього фонду.

Отже, для встановлення груп джерел номінації харківських вулиць та визначення динаміки змін у формуванні топонімічного ландшафту міста, були використані списки топонімів, які містилися у Харківських календарях за 1871-1917 роки, вказівниках до планів Харкова 1887 та 1916 років, путівниках для туристів та екскурсантів (1881 та 1914 років), видані «Весь Харьков: справочная книга на 1925

год», Провідник по Харкову з назвами вулиць та планом 1927 р. Починаючи з 1936 р. видавалися списки вулиць міста Харкова. Такі видання за 1937, 1938, 1954, 1959 роки, а також Поштово-телеграфні довідники за 1973, 1984 та 1989 роки, склали джерельну базу для виявлення та дослідження основних груп вулиць Харкова за семантичною ознакою. Шляхом співставлення списку вулиць у Поштово-телеграфному довіднику за 1989 р. та реєстром урбанонімів м. Харкова за 2002 р., встановлено динаміку змін топонімічного ландшафту міста у перше десятиліття незалежності [20, арк. 52-110]. Подальші зміни вулично-дорожньої мережі Харкова зафіксовані у реєстрі урбанонімів, що міститься на офіційному сайті міської ради у мережі Інтернет.

Інтерес для дослідника топоніміки становлять плани та карти, що складають третю групу джерел. Картографічні матеріали дозволяють встановити локацію вулиці, виявити протяжність годоніма, приналежність його до того чи іншого району міста. Використання низки карт дозволяє прослідкувати динаміку розширення вулично-дорожньої мережі, простежити формування історичних та адміністративних районів, зміни кордонів міста. Часто на мапах фіксувалися назви історичних районів міста, які не були офіційно прийняті, але існували у свідомості харків'ян та використовувалися у повсякденному житті.

У дисертації були використані як архівні, так і друквані джерела цієї групи. Важливі відомості із загальними планами міста та його частин, зберігаються у Державному архіві Харківської області у ф. 160, (Харківська губернська будівельна комісія 1833-1849 рр.), ф. 161 (Харківська будівельна і дорожня контора), ф. 162 (Харківська губернська дорожня комісія 1833-1849 рр.). Матеріали фондів, окрім самих планів, містять відомості про розширення наявних та прокладення нових вулиць, проекти нових будинків, облаштування мостів, переписку з приводу складання нових планів міста тощо.

Серед виданих картографічних матеріалів, авторкою було використано плани міста за 1887, 1895-1896, 1903, 1916, 1938, 1981 роки. Одним з найдосконаліших дореволюційних планів Харкова є план складений О. Гінзбургом у співпраці з землеміром-таксатором Н. Б. Жавридом. Цей план цікавий тим, що у ньому окрім наявної вулично-дорожньої мережі, нанесено вулиці, які мають з'явитися згідно із затвердженим планом міста. Також мапа містить схему водопроводу та каналізації, визначено місця розташування церков та громадських закладів, фабрик та заводів. Ці дані є важливим джерелом для окреслення формування міського простору та його топонімічного оформлення. План охоплює територію близько 128 квадратних кілометрів, з яких міська територія становить 32 квадратних кілометри, інше – приміські землі, які вперше надруковані як частина міського плану. У додатку міститься опис вулиць, яких нараховується 793. Це останній повний список урбанонімів дореволюційного Харкова [21].

Публікації у пресі становлять четверту групу джерел. Топоніміка завжди викликала зацікавлення у суспільстві, саме тому вона активно обговорювалася на шпальтах місцевих періодичних видань, які яскраво віддзеркалюють сприйняття змін у символічному просторі пересічними громадянами. Автори заміток та статей

висвітлювали зміни у топонімічній мапі Харкова, піднімали питання доцільності прокладення нових вулиць, змін назв наявних геонімів, а також друкували пропозиції харків'ян щодо нових назв вулиць. З огляду на те, що міська топоніміка має суто регіональну специфіку, марно шукати відомості про зміни у харківському урбанімічному середовищі на шпальтах загальнодержавних видань. Дореволюційна газета «Харьковские губернские ведомости» – офіційний друкований орган при губернському правлінні, який безперервно видавався з 1838 по 1917 роки. Окрім офіційних документів царських указів та декретів, з перших номерів газети виходили статті по сільському господарству, історичні, археологічні та географічні відомості про губернію, етнографічні розвідки, метеорологічні спостереження, приватні оголошення, некрологи відомих особистостей тощо. На шпальтах газети друкувалися статі, де розглядалися проблеми, що склалися у топонімічному просторі Харкова у 80-ті роки ХІХ ст. Автори низки публікацій, аналізуючи наявну на той час топонімічну ситуацію у місті, приходять до висновку, що ці самі назви замість того, щоб бути орієнтирами, виконують прямо протилежну роль. Особливо непокоїли назви-двійники, вулиці та провулки, що мають однакову назву, але знаходяться у різних районах міста, вулиці, що містили приставку Ново-, Мало-, Старо у різних комбінаціях, а також велика кількість безіменних геонімів. Давалися рекомендації за якими принципами як слід підбирати нові назви урбанонімам. У «Харьковских губернских ведомостях» друкувалися звернення громадян з пропозиціями перейменувати ту чи іншу вулицю [22]. У газеті «Южный край» також містяться окремі публікації з питань топонімічного оформлення міського середовища Харкова [23].

Радянська періодика широко висвітлювала процес розвитку міського урбанімічного ландшафту міста. На шпальтах газети «Соціалістична Харківщина» («Пролетарий» (1917-1920), «Харьковский пролетарий» (1920-1924), «Харківський пролетар» (1924-1934)) – друкованого органу Харківського обласного комітету компартії України та Обласної ради народних депутатів – знаходимо численні згадки про зміни у топоніміці міста. Зокрема замітки про перейменування районів та вулиць. Протягом 1984 р. у низці номерів містяться статті про райони міста, та перспективи їх подальшого розвитку [24]. Особливу увагу слід звернути на публікації у газеті «Вечірній Харків» – орган Харківського міського комітету КП України і Харківської міської ради народних депутатів. У матеріалах газети містяться численні публікації та замітки з топоніміки міста: розвідки про окремі вулиці та їх відомих мешканців; історія адміністративних та історичних районів тощо. Інші харківські газети, зокрема «Красное знамя» і «Харьковский рабочий», також висвітлювали окремі аспекти топоніміки міста, публікували відомості про розвиток районів міста.

На сторінках журналів, на відміну від оперативної інформації з газетних шпальт, містяться аналітичні статті з приводу розвитку міського господарства Харкова, у тому числі й розширення його вулично-дорожньої мережі. У журналі «Радянський активіст» публікувалися статті про формування нового пролетарського Харкова, зокрема висвітлювалось оформлення майдану Дзержинського, масштабне житлове

будівництво, розвиток міського транспорту, інфраструктури тощо [25]. Будівництво Держпрому та майдану Дзержинського, питання пов'язані з розбудовою та реконструкцією Харкова 1930-х років обговорювалося у спеціалізованих архітектурних журналах, зокрема «Архітектура СРСР», «Архітектура Радянської України», у щомісячнику Всесоюзної ради у справах комунального господарства при ЦВК СРСР «Социалистический город».

За часів незалежності інтерес до харківської топоніміки не згасав та широко висвітлювався у місцевих газетах. У радянських публікаціях про топоніміку міста зазвичай описувалися перспективи розвитку вулиці чи району, натомість сучасні журналісти роблять акцент саме на історії вулиць, їх архітектурі, відомих мешканцях та закладах, що там розташовувалися у дореволюційні часи. Шпальти «Слободи» та «Харьковских известий», «Времени» та «Событий», пострадянського «Вечернего Харькова» з ностальгією розповідають про вулиці дитинства, колишні рідвяні, миколаївські, катеринославські тощо. Разом з тим періодичні видання фіксували на своїх сторінках номінацію та перейменування геонімів, оперативно інформували мешканців про зміни у системі вулично-дорожньої мережі. Сучасні інтернет-видання висвітлюють ставлення харків'ян до змін у топоніміці міста, поширюють пропозиції щодо нових назв вулиць. Особливої актуальності тема топоніміки набула після ухвалення Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», прийнятий 9 квітні 2015 р. Мало не щотижня публікуються статті з приводу декомунізації харківського міського простору.

Під час роботи над дослідженням історії формування топонімічного простору Харкова авторка залучала мемуарну літературу, яка становить п'яту групу джерел. Працюючи з джерелами особового походження слід використовувати належною мірою критичний підхід, проте незважаючи на свій суб'єктивний характер, мемуарна література містить важливий матеріал для наукового аналізу. Мемуари дають відповідь на питання як харків'яни сприймали топонімічний простір міста, які вулиці та райони ставала частиною їх особистого життя. Заслужують на увагу спогади Ю. Шевельва, який після тривалої відсутності, відвідав Харків у 1990 р. Свої враження від подорожі він виклав на шпальтах нью-йоркської україномовної газети «Свобода» у жовтні 1990 р. Ми користувалися передруком у журналі «Березіль» [26, с. 159-163]. Автор, з властивою йому майстерністю, згадує про Харків як про місто свого дитинства та молодості. Ю. Шевельов розповідає американському читачеві про старий Харків, при чому наголошує, що у назвах харківських вулиць помітно український характер – Римарська, Чоботарська, Гончарівська. Червоною ниткою цих спогадів є теза, що Харків – українське місто, де його зустрічали з жовто-блакитним прапором і вишитим рушником.

Адвокат О. Семенко, людина складної долі, що пережив два арешти у 1937 і 1938 роках, був обербургомістром Харкова у роки німецької окупації, емігрував спочатку у Бразилію, потім у США, де й видав книгу спогадів «Харків, Харків...» [27]. Автор чимало розмірковує про топонімічний простір міста, описує перші

радянські перейменування, вказує, що нові назви довго не приживалися. О. Семенко з презирством висміює факт номінації топонімів іменами живих людей, вказуючи, що самозвеличення не характерне для українців.

Інтерес для дослідника становлять подорожні замітки німецького журналіста українського походження з міста Кельн Юрія Залітача, який відвідав Україну влітку 1990 р. [28]. Автор описує свої враження від портрету С. Бандери на майдані Дзержинського, називає атмосферу у Харкові великодушною, толерантною та українською.

І. Жуковський у своїх спогадах «Моя старая Шатиловка. Записки старожила» описує історію заселення та розбудови району, надає цілком достовірні дані про наявні та колишні назви вулиць, аналізує семантику назв урбанонімів [29].

Про становлення радянської архітектури та розбудову Харкова, його топонімічне оформлення у 1930-х роках, згадує архітектор П. Шпара [30]. Сповнені любові й поетичності короткі спогади молдавського поета Г. Воде про Харків [31].

До особливої, шостої, групи джерел можна віднести художню літературу, де згадується Харків та його топонімічний простір. Цей пласт джерел надзвичайно великий, і може бути предметом окремого дослідження. Ми зупинимося лише на тих творах, у яких геоніми ставали локусами особистісного буття героїв. Л. Лиман у своєму творі «Повість про Харків» описує місто кінця 30-х – початку 40-х років [32]. Дитячий письменник Я. Тайц присвятив два оповідання, де топоніми міста стали ніби героями творів – «Второй Чеботарский» та «Благбаз» [33]. Вулиці Харкова згадуються у поезії В. Маяковського, П. Тичини, Б. Окуджави тощо. У довіднику «Словарь исчезнувших названий» за авторством О. Довженка, вміщено кілька десятків віршів про харківські вулиці та окремі будинки [34, с. 98-131]. Великою популярністю користується книга харківського сатирика С. Ципіна «Харьков в байках и анекдотах», де автор наводить курйозні випадки з життя міста та його мешканців [35]. Зібрали та узагальнили згадки про Харків в художній літературі К. Беляєв і А. Краснящих [36].

До сьомої групи джерел нами були віднесені інтернет-сайти, що спеціалізуються на топоніміці Харкова. Серед них історико-інформаційний ресурс «Вулиці і площі Харкова», портал «История и архитектура Харькова» пропонує розділ з топоніміки, у блозі «Харьковчанин» також міститься інформація про урбаноніми міста [37]. Окремі питання урбанімічного простору міста обговорюються у спільнотах соціальних мереж, наприклад, «Старий Харків», «Харківська топонімічна група» та інші [38].

Висновки. Таким чином, джерельна база дослідження історії формування топонімічного середовища міста Харкова є різноманітною й змістовною. Аналіз опублікованих та неопублікованих джерел з історії топоніміки Харкова дає можливість виділити наступні групи: документальні матеріали (загальнодержавні та органів місцевого самоврядування); списки вулиць міста; карти, плани, схеми; періодичні видання; джерела особового походження; художня література; публікації спеціалізованих інтернет-видань та групи у соціальних мережах. Різноманітні за видами джерела дають можливість здійснити неупереджений аналіз процесу

становлення та генези урбанімічного просту Харкова. Подальшим напрямком дослідження джерельних комплексів топоніміки Харкова можуть стати наступні розвідки в архівах, опрацювання періодичної преси та художньої літератури.

Список літератури: 1. Указ Президиума Верховного Совета СССР об упорядочивании дела присвоения имен государственных и общественных деятелей краям, областям, районам, а также городам и другим населенным пунктам, предприятиям, колхозам, учреждениям и организациям // Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. – 1957. – № 19. – С. 579-581. 2. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про порядок присвоєння імен державних і громадських діячів вулицям, площам та іншим частинам населених пунктів Української РСР» // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1968. – № 10. – С. 91. 3. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки // <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html> 4. Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки "Про міську, районну в місті Раду народних депутатів Української РСР» // Відомості Верховної ради УРСР. – 1979. – № 52. – С. 37-74 5. Указ Президії Верховної Ради Української РСР «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>. 6. Закон України «Про географічні назви» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2604-15> 7. Закон України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4865-17> 8. Закон України «Про засади державної мовної політики» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> 9. Закон України «Про місцеве самоврядування» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97> 10. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19> 11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення громадського обговорення під час розгляду питань про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності, які за ними закріплені, об'єктам права власності, які належать фізичним особам, імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=245742784> 12. Держархів Харківської обл., ф. 3, оп. 10, спр. 650. О названии улиц состоящих в г. Харькове – 8 арк.; оп. 10, спр. 200, 27 арк. 13. Держархів Харківської обл., ф. 44, оп. 1, спр. 620, 100 арк., оп. 1, спр. 743а, 6 арк. 14. Матеріали для истории Харьковской городской думы и городского хозяйства Харькова за 25 лет с 1871 по 1896 год. – Х.: Типография губернского правления, 1896. – 264 с. 15. Держархів Харківської обл., ф. Р-845, оп. 3, спр. 2224. Обязательные постановления Харьковского городского совета 1928-1929 гг. – 29 арк. 16. Держархів Харківської обл., ф. Р-3858, оп. 2, спр. 188, Протокол № 13 засідання виконавчого комітету Харківської обласної ради депутатів трудящих 21 квітня 1940 р. – 3 арк. 17. Держархів Харківської обл., ф. Р-3770, оп. 1, спр. 74. Проекты постановления Президиума облплана по докладу горплана – 132 арк. 18. Держархів Харківської обл., ф. Р-2982, оп. 1, спр. 2. Приказы по Харьковской городской управе об организации материально-заготовительной конторы, о плохом санитарном состоянии города, об улицах и районах Харькова (16.01.1941-29.02.1942) – 27 арк. 19. Держархів Харківської обл., ф. 51, оп. 1, спр. 166. Статистические сведения о городе Харькове. Т. 2 – 210 арк. 20. Архівний відділ Харківської міської ради, ф. 1, оп. 15, спр. 28, Решения ГИК от 25.12.2002 г. – арк. 52-110 21. План города Харькова с прилегающими пригородами и поселками / Сост. в 1916 г. инж. А. М. Гинзбург в сотрудничестве с землемером-траксатором Н. Б. Жавридом. – Х.: тип. Р. О. Радомышльського. – 1 с. слож. в 4 с. 22. Харьковские губернские ведомости. – 1892. – 2 июля; – 1907. – 29 ноября. 23. Южный край. – 1913. – 12 сентября; 1914. – 22 октября. 24. Соціалістична Харківщина – 1984. – червень. 25. Оформлення майдану Дзержинського // Радянський активіст. – 1932. – № 8-9. – С. 15; Обличчя майбутнього Нагірного району // Радянський активіст. – 1932. – № 10. – С. 9. Замість хіба рок житлові велетні // Радянський активіст. – 1933. – № 2. – С. 3; Рoste столиця соціалістичної України // Радянський

активіст. – 1933. – № 10. – С.1; Плян комунального будівництва м. Харкова на другий квартал цього року // Радянський активіст. – 1931. – № 9. – С. 15-16. Товкачівка –«колонія» Гіганту. 6000 студентів не мають своєї їдальні, читальні, майстерень Товкачівка потребує допомоги міськради // Радянський активіст. – 1932. – № 1. – С. 13; Не затримуйте рух // Радянський активіст. – 1932. – № 5. – С. 10; Електричкою за місто // Радянський активіст. – 1932. – № 5. – С. 11-12; Трамвай та річки. Перетворимо річки Харкова на зручні водні шляхи // Радянський активіст. – 1932. – № 8-9. – С. 13. **26. Шевельов Ю.** Харків: подорожні враження і заклик // Березіль. – 1991. – №. 3. – С.159-163. **27. Семененко О. П.** Харків, Харків... / Олександр Семененко. – Харків – Нью-Йорк : Березіль, 1992. – 158 с. **28. Залітач Ю.** Думки після подорожі в Україну // Березіль. – 1991. – №.4. – С. 143-151. **29. Жуковский И. Н.** Моя старая Шатиловка: записки старожила / Игорь Жуковский. – Х.: Мачулин, 2011. – 39 с. **30. Шнара П. Ю.** Записки архітектора // Прапор – 1987. – № 2. – С. 155-157. **31. Воде Г.** Пісня любові // Прапор. – 1987. – № 2. – С. 159-160. **32. Лиман Л.** Повість про Харків // Сучасність. – 1979. – № 9-11. **33. Тайц Я.** Рассказы и повести <http://www.libros.amf/book/read/id/138555/slug/neugasimujj-svet> **34. Довженко Е. Б** Словарь исчезнувших названий / Елена Довженко. – Х. : Майдан, 2010 – Вып. 1 : Харьков: Исторический центр. Нагорная часть. – 2010. – 135 с. **35. Цыпин С. Я.** Харьков в байках и анекдотах / Савелий Цыпин. – Харьков: Фолио, 2001. – 317 с. **36. Харьков** в зеркале мировой литературы. – Авт.-сост.: К.А. Беляев, А.П. Краснящих. - Харьков : Фолио, 2007. – 399 с. **37. Вулиці і площі Харкова** <http://streets-kharkiv.info>; История и архитектура Харькова <http://www.kharkov.ua/culture/2a.html>; Харьковчанин <http://kharkovchanin.kh.ua> **38. Старый Харьков** <https://www.facebook.com/old.kharkov>; Харківська топонімічна група <https://www.facebook.com/groups/704786309633508/>.

Bibliography (transliterated): **1.** Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR ob uporyadochivaniі dela prisvoeniya imen gosudarstvennyih i obschestvennyih deyateley krayam, oblastyam, rayonam, a takzhe gorodam i drugim naseleennyim punktam, predpriyatiyam, kolhozam, uchrezhdeniyam i organizatsiyam // Vedomosti Verhovnogo Soveta Soyuzа Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik. – 1957. – 19. 579-581. **2.** Ukaz Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR «Pro poryadok prysvoyennya imen derzhavnykh i hromads'kykh diyachiv vulytsyam, ploshcham ta inshym chastynam naselenykh punktiv Ukrayins'koyi RSR» // Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR. – 1968. – 10. 91. **3.** Konstytutsiya (Osnovnyy Zakon) Ukrayinc'koyi Radians'koyi Sotsialistichnoyi Respubliki // <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>. **4.** Zakon Ukrayins'koyi Radians'koyi Sotsialistichnoyi Respubliki "Pro mis'ku, rayonnu v misti Radu narodnykh deputativ Ukrayins'koyi RSR» // Vidomosti Verkhovnoyi rady URSR. – 1979. – 52. 37-74. **5.** Ukaz Prezydiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR «Pro poryadok vyrishennya pytan' administratyvno-terytorial'noho ustroyu Ukrayins'koyi RSR» <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>. **6.** Zakon Ukrayiny «Pro heohrafichni nazvy» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2604-15> **7.** Zakon Ukrayiny «Pro prysvoyennya yurydychnym osobam ta ob"yektam prava vlasnosti imen (psevdonimiv) fizychnykh osib, yuvileynykh ta svyatkovykh dat, nazv i dat istorychnykh podiy" <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4865-17> **8.** Zakon Ukrayiny «Pro zasady derzhavnoyi movnoyi polityky» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> **9.** Zakon Ukrayiny «Pro mistseve samovryaduvannya» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97> **10.** Zakon Ukrayiny «Pro zasudzhennya komunistychnoho ta natsional-sotsialistichnoho (natsyst-s'koho) totalitarnykh rezhymiv v Ukrayini ta zaboronu propahandy yikhnoyi symboliky» <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19> **11.** Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny «Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya hromads'koho obhovorennya pid chas roz'hlyadu pytan' pro prysvoyennya yurydychnym osobam ta ob"yektam prava vlasnosti, yaki za nymy zakripleni, ob"yektam prava vlasnosti, yaki nalezhat' fizychnym osobam, imen (psevdonimiv) fizychnykh osib, yuvileynykh ta svyatkovykh dat, nazv i dat istorychnykh podiy» <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=245742784> **12.** Derzharkhiv Kharkivs'koyi obl., f.3, op. 10, spr. 650. O nazvanii ulits sostoyaschih v g.Harkove – 8 ark.; op. 10, spr. 200, 27 ark. **13.** Derzharkhiv Kharkivs'koyi obl., f.44, op. 1, spr. 620, 100 akr., op. 1, spr. 743a, 6 ark. **14.** Materialyi dlya

istorii Harkovskoy gorodskoy dumyi i gorodskogo hozyaystva Harkova za 25 let s 1871 po 1896 god. – Kharkiv: Tipografiya gubernskogo pravleniya, 1896. – 264. **15.** *Derzharkhiv* Kharkivs'koyi obl., f. R-845, op. 3, spr. 2224, Obyazatelnyie postanovleniya Harkovskogo gorodskogo soveta 1928-1929 gg. – 29 ark. **16.** *Derzharkhiv* Kharkivs'koyi obl., f. R-3858, op. 2, spr. 188. Protokol 13 zaidannya vykonavchoho komitetu Kharkivs'koyi oblasnoyi rady deputativ trudyashchykh 21 kvitnya 1940 r. – 3 ark. **17.** *Derzharkhiv* Kharkivs'koyi obl., f. R-3770, op. 1, spr. 74. Proekty postanovleniya Prezidiuma oblplana po dokladu gorplana – 132 ark. **18.** *Derzharkhiv* Kharkivs'koyi obl., f. R-2982, op.1, spr. 2. Prikazyi po Harkovskoy gorodskoy uprave ob organizatsii materialno-zagotovitel'noy kontoryi, o plohom sanitarnom sostoyanii goroda, ob ulitsah i rayonah Harkova (16.01.1941-29.02.1942) – 27 ark. **19.** *Derzharkhiv* Kharkivs'koyi obl., f. 51, op. op. 1, spr. 166. Statisticheskie svedeniya o gorode Harkove. T. – 210 ark. **20.** *Arkhivnyy viddil* Kharkivs'koyi mis'koyi rady, f.1, op. 15, spr. 28. Resheniya GIK ot 25.12.2002 g. – ark. 52-110. **21.** *Plan* goroda Harkova s prilegayuschimi prigorodami i poselkami / Sost. v 1916 g. inzh. A. M. Ginzburg v sotrudnichestve z zemlemerom-traksatorom N. B. Zhavridom. – Kharkiv: tip. R. O. Radomyishlsekogo. – 1 s. slozh. 4. **22.** *Harkovskie* gubernskie vedomosti. – 1892. – 2 iyulya; – 1907. – 29 noyabrya. **23.** *Yuzhnyiy kray.* –1913. – 12 sentyabrya; 1914. – 22 oktyabrya. **24.** *Sotsialistychna* Kharkivshchyna – 1984. –cherven'. **25.** *Oformlennyya* maydanu Dzerzhyns'koho // Radyans'kyy aktyvist. – 1932. – 8-9. 15; *Oblychchya* maybutn'oho Nahirnoho rayonu // Radyans'kyy aktyvist. – 1932. – 10. 9. *Zamist' khiba rok zhytlovi veletni* // Radyans'kyy aktyvist. – 1933. 3; *Roste stolytsya sotsialistychnoyi Ukrayiny* // Radyans'kyy aktyvist. – 1933. – 10. 1; *Plyan komunal'noho budivnytstva m. Kharkova na druhyy kvartal ts'oho roku* // Radyans'kyy aktyvist. – 1931. – 9. – 15-16. *Tovkachivka –«koloniya» Hihantu. 6000 studentiv ne mayut' svoeyi yidal'ni, chytal'ni, maysteren'* *Tovkachivka potrebuye dopomohy mis'krady* // Radyans'kyy aktyvist. – 1932. – 1. 13; *Ne zatrymuyte rukh* // Radyans'kyy aktyvist. – 1932. – 5. 10; *Elektrychkoyu za misto* // Radyans'kyy aktyvist. – 1932. – 5. 11-12; *Tramvay ta richky. Peretvorymo richky Kharkova na zruchni vodni shlyakhy* // Radyans'kyy aktyvist. – 1932. – 8-9. 13. **26.** *Shevel'ov Yu.* Kharkiv: podorozhni vrazhennya i zaklyk // *Berezil'*. – 1991. – . 3. 159-163. **27.** *Semenenko O. P.* Kharkiv, Kharkiv / Oleksandr Semenenko. – Kharkiv – New-York: *Berezil'*, 1992. – 158. **28.** *Zalitch Yu.* Dumky pislya podorozhi v Ukrayinu // *Berezil'*. – 1991. – .4. 143-151. **29.** *Zhukovskiy I. N.* Moya staraya Shatilovka: zapiski starozhila / Igor Zhukovskiy. – Kharkiv: Machulin, 2011. – 39. **30.** *Shpara P. Yu.* Zapysky arkhitekтора // *Prapor* – 1987. – 2. 155-157. **31.** *Vode H.* Pisnya lyubovi // *Prapor*. – 1987. – 2. 159-160. **32.** *Lyman L.* Povist' pro Kharkiv // *Suchasnist'*. – 1979. – 9-11. **33.** *Tayts Ya.* Rasskazi y povesty <http://www.libros.amf/book/read/id/138555/slug/neugasimyj-j-svet> **34.** *Dovzhenko E. B* Slovar ischeznuvshih nazvaniy / Elena Dovzhenko. – Kharkiv: Maydan, 2010 – Vol. 1. Harkov: Istoricheskiy tsentr. Nagornaya chast. – 2010. – 135. **35.** *Tsyipin S. Ya.* Harkov v baykah i anekdotah / Saveliy Tsyipin. – Kharkiv: Folio, 2001. – 317. **36.** *Harkov v zerkale mirovoy literatury.* – Avt.-sost.: K. A. Belyaev, A.P. Krasnyaschih. - Kharkiv: Folio, 2007. – 399. **37.** *Vulytsi i ploschi Kharkova* <http://streets-kharkiv.info>; *Istoriya i arhitektura Harkova* <http://www.kharkov.ua/culture/2a.html>; *Harkovchanin* <http://kharkovchanin.kh.ua> **38.** *Staryiy Harkov* <https://www.facebook.com/old.kharkov>; *Kharkivs'ka toponimichna hrupa* <https://www.facebook.com/groups/704786309633508/>

Надійшла (received) 12.05.2015

УДК 930.2:81'373.21(477.54)

Джерела до історії формування топонімичного простору Харкова / М. Ю. Тахтаулова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2015. – № 38 (1147). – С. 104–115. Бібліогр.: 38 назв. – ISSN 2079-0813.

У статті аналізуються архівні та опубліковані джерела з історії становлення та розвитку топонімичного простору Харкова. Представлені джерела класифіковано та розділено на групи: загальнодержавні законодавчі акти, нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, карти та плани, списки вулиць, періодичні видання, джерела особового походження, художня література, спеціалізовані інтернет-ресурси.

Ключові слова: історичні джерела, топоніміка Харкова, урбанонім, геонім.

УДК 930.2:81'373.21(477.54)

Источники по истории формирования топонимического пространства Харькова / М. Ю. Тахтаулова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2015. – № 38 (1147). – С. 104–115. Бібліогр.: 38 назв. – ISSN 2079-0813.

В данной статье анализируются архивные и опубликованные источники по истории становления и развития топонимического пространства Харькова. Предложенные источники классифицированы и поделены на группы: общегосударственные законодательные акты, нормативно-правовые акты органов местного самоуправления, карты и планы, списки улиц, периодические издания, источники личного происхождения, художественная литература, специализированные интернет-ресурсы.

Ключевые слова: исторические источники, топонимика Харькова, урбаноним, геоним.

Historical Sources of the Kharkiv Toponymic Area Formation / Maria Takhtaulova // Bulletin of NTU «KhPI». Series: Actual Problems of the History of Ukraine. – Kharkiv: NTU «KhPI», 2015. – № 38 (1147). – P. 104–115. – Bibliogr.: 38. – ISSN 2079-0813.

The article is devoted to the analysis of published and archival sources of the Kharkiv toponymic area formation history. The sources have been classified and divided into groups such as: legislative acts, local self-government acts, area maps and plans of the city, lists of streets, newspapers and magazines, memoirs, belles-lettres, special web-resources. Different types of sources give an opportunity to do a deep analysis of the Kharkiv toponymic area genesis and transformations. Various kinds of sources for the opportunity to give an unbiased analysis of the process of formation and genesis urbanimichoho simple Kharkov. A further focus of the study of place names Kharkiv source systems may be following the intelligence archives, processing of Press and artistic literatury.

Keywords: historical sources, toponymy of Kharkiv, geonym, toponym.